

УДК 373.091.33 : 37.015.3

[https://doi.org/10.52058/2786-6165-2025-3\(33\)-1627-1637](https://doi.org/10.52058/2786-6165-2025-3(33)-1627-1637)

Шахрай Валентина Михайлівна доктор педагогічних наук, доцент, завідувач лабораторії інституційного виховання, Інститут проблем виховання Національної академії педагогічних наук України, м. Київ, тел.: (097) 783-54-29, <https://orcid.org/0000-0003-2433-0357>

ПРОТИДІЯ БУЛІНГУ В ОСВІТНЬОМУ СЕРЕДОВИЩІ: ОГЛЯД ОСНОВНИХ ПІДХОДІВ

Анотація. Стаття присвячена підходам щодо запобігання і протидії булінгу в українській та міжнародній освітній практиці. Мета статті: здійснити огляд підходів (програм) щодо запобігання і подолання булінгу і кібербулінгу в зарубіжній науці та практиці та визначити можливості застосування їх компонентів в умовах вітчизняного освітнього середовища. Виокремлено основні ідеї найбільш відомих програм, що розроблені зарубіжними науковцями і практиками: 1. Програма, розроблена норвезьким дослідником булінгу Д. Олвеусом (ОВРР), спрямована на покращення функціонування шкільного середовища, що допомагає зменшувати прояви булінгу та запобігати подальшим його випадкам. 2. Програма боротьби з булінгом KiVa передбачає систематичну роботу з учнями, у процесі якої розкриваються питання, пов'язані з груповою взаємодією та груповим тиском, способами протистояння булінгу та підтримки своїх однолітків-потерпілих. 3. Програма NoTrap! – веб-програма проти булінгу, передбачає активне залучення учнів до розробки веб-сайту та його роботи з метою популяризації боротьби з булінгом. 4. Віденська програма соціальної компетентності (ViSC), метою якої є зниження рівня агресивної поведінки та булінгу, а також формування соціальних і міжкультурних навичок у шкільному середовищі. 5. Програма ConRed (програма «Пізнання, творення та життя разом в Інтернеті») спрямована проти кібербулінгу, передбачає навчання учнів, вчителів, батьків правильного використання Інтернету та соціальних мереж. Розкрито основні елементи програми «Запобігання і подолання булінгу серед школярів в цифровому освітньому середовищі», яку пропонується використовувати в системі післядипломної освіти педагогічних кадрів України. Наведено тематику занять, запропоновано орієнтовний зміст практичних занять з вчителями. У висновках наголошено, що, з метою запобігання і протидії булінгу, педагогічні зусилля слід спрямувати, насамперед, на створення умов для безпеки життєдіяльності

учнів в закладах освіти, забезпечення позитивного психологічного клімату, навчання всіх дітей соціально-емоційних навичок.

Ключові слова: булінг, кібербулінг, запобігання, протидія, підходи, програми, школа, учні, вчителі, батьки.

Shakhrai Valentyna Mykhailivna Doctor of Sciences in Education, Associate Professor, Head at the Laboratory of Institutional Education, Institute of Problems on Education of National Academy of Educational Sciences of Ukraine, Kyiv, tel.: (097) 783-54-29, <https://orcid.org/0000-0003-2433-0357>

COUNTERING BULLYING IN THE EDUCATIONAL ENVIRONMENT: A REVIEW OF THE MAIN APPROACHES

Abstract. The article is devoted to approaches to preventing and countering bullying in Ukrainian and international educational practice. The purpose of the article: to review approaches (programs) to prevent and overcome bullying and cyberbullying in foreign science and practice and to determine the possibilities of applying their components in the domestic educational environment. The main ideas of the most famous programs developed by foreign scientists and practitioners are highlighted: 1. The program developed by the Norwegian researcher of bullying D. Olveus (OBPP) is aimed at improving the functioning of the school environment, which helps to reduce the manifestations of bullying and prevent further cases. 2. The anti-bullying program KiVa involves systematic work with students, during which issues related to group interaction and group pressure, ways to resist bullying and support their peers-victims are revealed. 3. The NoTrap! program is a web-based anti-bullying program, which involves the active involvement of students in the development of a website and its work in order to popularize the fight against bullying. 4. The Vienna Program for Social Competence (ViSC), which aims to reduce the level of aggressive behavior and bullying, as well as the formation of social and intercultural skills in the school environment. 5. The ConRed program (the program “Knowing, Building, and Living Together on the Internet Program”) is aimed at combating cyberbullying, providing training for students, teachers, and parents in the correct use of the Internet and social networks. The main elements of the program “Prevention and Overcoming Bullying among Schoolchildren in the Digital Educational Environment” are disclosed, which is proposed to be used in the postgraduate education system of pedagogical personnel of Ukraine. The topics of the classes are given, and the approximate content of practical classes with teachers is proposed. The conclusions emphasize that, in order to prevent and combat bullying, pedagogical efforts should be directed, first of all, to creating

conditions for the safety of students' life in educational institutions, ensuring a positive psychological climate, and teaching all children social and emotional skills.

Keywords: bullying, cyberbullying, prevention, counteraction, approaches, programs, school, students, teachers, parents.

Постановка проблеми. Булінг (цькування) є надзвичайно гострою соціально-виховною проблемою сьогодення. Цькування однолітків – найпоширеніша форма насильства серед дітей і молоді. Міністерство освіти і науки України повідомило, що у 2024 році у школах країни зафіксували 219 випадків булінгу. Булінг вкрай негативно впливає на життя дітей та їхню психологічну безпеку. За даними Українського інституту дослідження екстремізму 40% дитячих самогубств стаються саме внаслідок цькування [1]. Булінг має глобальний характер, залучає приблизно одну третину дітей і підлітків в світі. За результатами PISA-2022 в середньому 14,7% українських учнів повідомили, що зазнавали булінгу принаймні кілька разів на місяць, а 7% віднесено до категорії тих, хто часто зазнає булінгу [5]. Тому і в Україні, і в усьому світі розробляються різноманітні підходи до запобігання і протидії булінгу, пропонуються правові, психологічні, педагогічні інструменти для зниження масштабів та негативного впливу булінгу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед дослідників булінгу (цькування) насамперед слід відзначити Д. Олвеуса (D. Olweus), який одним із перших підняв питання цькування в школах, визначив способи протидії цьому негативному явищу [12]. Широке коло наукових розвідок щодо запобігання і подолання булінгу здійснено в Університеті Турку (Фінляндія) дослідниками А. Гаатаджа, С. Т. Маламут, Х. Салміваллі (A. Haataja, S. T. Malamut, C. Salmivalli) та іншими, зокрема розроблено програму KiVa, її методичне забезпечення, проведено перевірку їх ефективності, що засвідчило відчутний вплив на запобігання й зменшення цькування та мінімізацію його негативних наслідків в школах Фінляндії [9; 14]. Вагомими є напрацювання щодо механізмів запобігання булінгу, насамперед в старших класах, італійських вчених Е. Менезіні, А. Носентіні, Б.Е. Палладіно (E. Menesini, A. Nocentini, B. E. Palladino) та інших [10]. Необхідність розвитку соціальної компетентності учнів, навичок міжособистісної взаємодії як способів протидії булінгу розкривають в своїх дослідженнях П. Градінгер, Т. Янагіда, Д. Стромайер (P. Gradinger, T. Yanagida, D. Strohmeier) [6; 8]. Варто звернути особливу увагу на праці американських вчених Дж. В. Патчіна та С. Гіндуджа (J. W. Patchin, S. Hinduja), які ґрунтовно розкривають сутність булінгу і кібербулінгу,

масштаби їх поширення серед шкільної молоді, визначають напрями запобігання та протидії цим негативним соціально-психологічним явищам, зокрема шляхом підвищення виховного потенціалу школи, сім'ї, громади [10]. Способи запобігання кібербулінгу, одним з яких є правильне використання Інтернету та соціальних мереж учнями та дорослими, відображена в дослідженнях Р. Ортега-Руїз, Р. Дель Рей, Дж. А. Касас (R. Ortega-Ruiz, R. Del Rey, J. A. Casas) [13]. Українські дослідники також приділяють увагу проблемі запобігання і подолання булінгу, зокрема булінгу в цифровому освітньому середовищі. У працях Л. Гончар, Т. Федорченко, В. Шахрай та інших висвітлюються питання стану готовності школи до запобігання булінгу та кібербулінгу, ролі вчителів та батьків у цьому процесі тощо [2; 3; 4]. Водночас у вітчизняних працях ґрунтовно не висвітлено міжнародний досвід запобігання і протидії булінгу.

Мета статті: : здійснити огляд підходів (програм) щодо запобігання і подолання булінгу і кібербулінгу в зарубіжній науці та практиці та визначити можливості застосування їх компонентів в умовах вітчизняного освітнього середовища.

Виклад основного матеріалу. Однією з найперших програм, що спрямована на протидію булінгу в шкільному середовищі, була програма, розроблена відомим норвезьким дослідником булінгу Д. Олвеусом (ОВРР) [7; 12]. Ця програма спрямована на покращення функціонування шкільного середовища, що допомагає зменшувати існуючі проблеми булінгу та запобігати подальшим випадкам. Програма передбачає діяльність на декількох рівнях, зокрема на шкільному рівні, рівні класу, індивідуальному та громадському рівнях. Втручання здійснюється на основі чотирьох ключових принципів, а саме: дорослі, як у школі, так і вдома, повинні проявляти теплоту та позитивне ставлення до учнів; встановлювати суворі рамки та обмеження щодо неприйнятної поведінки учнів; застосовувати послідовні та неагресивні дії; діяти як позитивний і авторитетний приклад для наслідування [12, С. 126]. Д. Олвеус і С. Лімбер [12, С. 127], уточнюють, що на рівні школи втручання ОВРР включає створення Координаційного комітету із запобігання булінгу, до складу якого входять працівники школи, батьки та члени ширшої спільноти. Для персоналу також проводиться інтенсивне навчання та регулярні дискусійні заняття. Шкільні правила проти цькування впроваджуються на рівні всієї школи та класу. На індивідуальному рівні компоненти втручання включають нагляд (тобто збільшення присутності персоналу в місцях навколо школи, де, як відомо, найчастіше трапляються випадки булінгу). Втручання також спрямоване на конкретних осіб, які визнані булерами (кривдниками) та жертвами (потерпілими), і їхніх батьків. Індивідуальні стратегії втручання також розроблені для учнів, залучених до булінгу як спостерігачі.

Доволі ефективною є програма боротьби з булінгом KiVa [9; 14]. У 2006 році Міністерство освіти Фінляндії профінансувало розробку дослідницької програми боротьби з булінгом в університеті Турку. Програма мала назву KiVa, що є аббревіатурою від фінських слів Kiusaamista Vastaan, що означає проти знущань. Крім того, фінське слово «kiva» означає «гарний». Коли було знайдено емпіричні докази ефективності програми KiVa, у 2009 році почалося загальнонаціональне поширення програми. Навчальна програма складається з трьох розділів, відповідно до вікового розвитку дітей: розділ 1 (для дітей 7–9 років); розділ 2 (для дітей 9–12 років); розділ 3 (для підлітків 13–16 років). У початковій школі навчальні плани розділу 1 та розділу 2 включають 20 годин уроків для учнів (10 уроків тривалістю 90 хв кожен), які систематично проводяться щомісячно протягом навчального року. У середніх школах (розділ 3) зміст організовано за чотирма темами, які реалізуються як серії уроків або під час тематичних днів. Теми кожного розділу охоплюють різноманітні питання, пов'язані з груповою взаємодією та груповим тиском, механізмами булінгу та особливо тим, що учні можуть робити разом, щоб протистояти булінгу та підтримувати своїх однолітків-потерпілих. Як зазначають дослідники, програма боротьби з булінгом KiVa виявилася ефективною у зниженні булінгу та віктимізації у фінських школах [9].

Програма Noncadiamointrappola (не потрапимо в пастку), або NoTrap! – це веб-програма проти булінгу, яка була розроблена для старших італійських шкіл [7; 11]. Програма передбачає активне залучення учнів до розробки веб-сайту для популяризації боротьби з булінгом. Учні виступають модераторами онлайн-форуму, спрямованого проти булінгу, регулюють потоків обговорень і відповідей на запитання. Крім того, педагоги проводять семінари з учнями-учасниками онлайн-форуму, щоб висвітлити ключові проблеми, пов'язані як з традиційним, так і з кібербулінгом: особливості потерпілих та їх підтримка; роль спостерігачів у здійсненні булінгу; важливість ширшого залучення вчителів до протидії булінгу; створення групи у Facebook для доповнення до матеріалів онлайн-форуму. Педагоги також проводять майстер-класи з учнями, спрямовані на розвиток емпатії та навичок вирішення міжособистісних проблем.

Знаходить широкую підтримку в педагогічній практиці Віденська програма соціальної компетентності (ViSC), яка підходить до запобігання булінгу з соціоекологічної точки зору [6; 7; 8]. Програма побудована на необхідності втручання, спрямованого не лише на окремих учнів, а й на вчителів, батьків і шкільний персонал. Метою програми ViSC є зниження рівня агресивної поведінки та булінгу, а також формування соціальних і міжкультурних навичок у шкільному середовищі. Впровадження програми

має сприяти процесу трансформації школи, зміни поведінки учнів (наприклад, на індивідуальному рівні та на рівні класу), розвитку знань і компетенцій вчителів. Програма покликана формувати колективну відповідальність вчителів у школі за прояви агресії і булінгу, що спонукає спільно розробляти процедури боротьби з їх гострими випадками та впроваджували профілактичні заходи. Програма ViSC розрахована на 1 рік. Під час її впровадження експерти навчають вчителів, які, у свою чергу, навчають своїх учнів. Перший семестр програми включає в себе компоненти втручання на шкільному рівні, які впроваджуються вчителями та персоналом школи. Учасники навчаються тому, як розпізнавати сценарії булінгу та боротися з ними, а також здійснювати профілактичні заходи на рівні школи та класу. Робота з учнями здійснюється на уроках. Уроки з першого по восьмий зосереджені на особливостях прояву булінгу та передбачають активну спільну роботу учнів над розробкою способів запобігання агресивній поведінці. На інших п'яти уроках учні працюють над проектом класу для досягнення позитивної спільної мети та практикують свої соціальні навички. Усіх учнів навчають відчувати відповідальність, коли відбуваються якісь негативні події, і реагувати таким чином, щоб покращити ситуацію. Учні навчають розпізнавати власні емоції та емоції інших, справлятися з цими емоціями позитивно, неагресивно. Особлива увага приділяється учням, які можуть легко стати жертвами, навчаючи їх асертивної поведінки.

Зважаючи на значне поширення кібербулінгу в середовищі сучасних школярів, нині педагогічна увага зосереджена на розробці підходів, програм, спрямованих на попередження та протидію цьому небезпечному соціально-психологічному явищу. В основному вони ґрунтуються на методах, що використовуються для протидії традиційному булінгу, водночас враховують особливості та механізми дії кібербулінгу.

Однією з таких програм є програма ConRed (Programa Conocer, Construir y Convivir en la Red, або програма «Пізнання, творення та життя разом в Інтернеті»), розроблена іспанськими дослідниками для заохочення учнів, вчителів, батьків до правильного використання Інтернету та соціальних мереж [13]. Для досягнення цієї мети у програмі визначені конкретні завдання: а) підкреслити важливість знайомства учнів та дорослих з механізмами безпеки та захисту особистої інформації в Інтернеті та соціальних мережах, щоб уникнути їх неналежного використання; б) навчитися користуватися Інтернетом безпечно та продуктивно, повністю усвідомлюючи його потенційні переваги; в) з'ясувати, наскільки поширеними є кібербулінг та інші ризики в освіті; г) запобігати залученню до актів агресії, переслідувань, очорнення тощо як потерпілих, так і

кривдників у соціальних мережах; д) допомагати та заохочувати стійкість людей, які постраждали від насильницької чи шкідливої поведінки в Інтернеті; е) дізнатися, як користувачі визначають ступінь контролю, який вони здійснюють над інформацією, якою діляться в соціальних мережах і є) запобігти зловживанню цифровими технологіями і показати наслідки технологічної залежності. На думку розробників програми, «ConRed допомагає школам створювати безпечне, здорове віртуальне середовище спілкування для учнів, розвиваючи в них культуру взаємної підтримки, співпереживання найслабшим і покращуючи соціальні стосунки (включаючи цифрове спілкування) між трьома групами, залученими в освітній процес школи: учнями, вчителями та родинами» [13, С. 305].

Над розробкою підходів до запобігання і протидії булінгу працюють також українські дослідники та практики. Лабораторія інституційного виховання Інституту проблем виховання НАПН України досліджує проблему «Педагогічні засади запобігання і подолання булінгу в цифровому освітньому середовищі». Беручи до уваги міжнародний досвід протидії булінгу і кібербулінгу та спираючись на результати експериментальної роботи в закладах освіти, наукові співробітники пропонують такі основні підходи до запобігання і подолання булінгу в цифровому освітньому середовищі: 1. Залучення до процесу запобігання і подолання булінгу й кібербулінгу різних зацікавлених сторін як всередині закладу освіти, так і поза ним. 2. Створення можливостей для безпеки освітнього середовища, включно з цифровим освітнім середовищем. 3. Формування позитивного шкільного клімату (клімату класу). 4. Розвиток цифрової компетентності педагогів. 5. Підвищення здатності учнів протидіяти залученню до булінгу та кібербулінгу, що передбачає насамперед розвиток в учнів соціально-емоційних навичок та здатності до емоційної саморегуляції. 6. Відмова у виховній роботі з учнями від дисциплінарного підходу – використання відновного підходу. 7. Налагодження належної взаємодії закладу освіти і сім'ї, зокрема у протидії булінгу і кібербулінгу, сприяння у налагодженні гармонійних батьківсько-дитячих взаємин. 8. Здійснення системної роботи в закладі освіти щодо запобігання і подолання булінгу і кібербулінгу [4].

Переконані, що ефективного здійснення роботи в закладі освіти щодо запобігання і подолання булінгу й кібербулінгу потребує, насамперед, належної підготовки педагогів до діяльності із запобігання та подолання цього негативного явища. З цією метою пропонується в системі післядипломної освіти педагогічних кадрів реалізація програми «Запобігання і подолання булінгу серед школярів в цифровому освітньому середовищі».

Завдання програми: привернення уваги педагогічної спільноти до необхідності здійснення системної і цілеспрямованої роботи щодо запобі-

гання і подолання булінгу, зокрема булінгу в цифровому освітньому середовищі; впровадження в практику закладів освіти змісту, форм, методів роботи, що спрямовані на підвищення професійної та цифрової компетентності педагогів і їх здатності до запобігання і подолання булінгу серед учасників освітнього процесу; розширення педагогами знань і вмінь щодо формування в учнів соціально-емоційних навичок, зокрема здатності до асертивної поведінки, умінь захищати власну гідність та гідність інших, позитивного спілкування з навколишніми; з'ясування способів залучення сім'ї до запобігання і подолання булінгу серед дітей та учнівської молоді.

Пропонується орієнтовна тематика занять: 1. Наукові підходи до з'ясування сутності булінгу і кібербулінгу. 2. Запобігання і подолання булінгу в цифровому освітньому середовищі: основні поняття та критерії виміру. 3. Педагогічні умови запобігання і подолання булінгу в цифровому освітньому середовищі. 4. Готовність педагогів до запобігання і подолання булінгу в цифровому освітньому середовищі. 5. Важливість створення в учнівському колективі сприятливого морального і психологічного клімату з метою запобігання булінгу. 6. Зміст, форми, методи запобігання і подолання булінгу серед дітей підліткового віку в цифровому освітньому середовищі. 7. Вплив батьків на залученість дітей до булінгу. 8. Поглиблення співпраці закладу освіти і сім'ї з проблеми запобігання і подолання булінгу в цифровому освітньому середовищі (форми, методи, використання дистанційних форм тощо). 9. Підвищення педагогічної культури та цифрової грамотності сім'ї як чинник запобігання і подолання булінгу. 10. Врахування особливостей залучення старшокласників до булінгу і кібербулінгу. 11. Зміст, форми, методи запобігання і подолання булінгу серед старшокласників в цифровому освітньому середовищі.

Виконання програми здійснюється шляхом організації занять з вчителями. Формами організації занять є, насамперед, лекції, а також самостійна робота слухачів, практичні заняття. Пропонується орієнтовний зміст практичних занять: розробка із педагогами діагностичного інструментарію для з'ясування масштабів булінгу та стану його запобігання і подолання; організація круглого столу «Безпека в цифровому освітньому середовищі: як її досягти», на якому передбачені виступи педагогів та обговорення їхніх позицій; створення педагогами есе «Гармонійні взаємини в класі: роль вчителя» та їх обговорення; розробка тренінгу для роботи з підлітками «Булінг (цькування) – це не у нас»; створення педагогами буклетів для батьків «Стоп булінг: поради батькам»; бесіда з елементами гри «Розпізнаємо види кібербулінгу»; розроблення сценаріїв для допомоги старшокласникам у створенні відео-роликів, спрямованих на протидію булінгу і кібербулінгу тощо.

Заключним заняттям може бути тематична дискусія з питання з'ясування ефективних шляхів та способів запобігання і подолання булінгу в цифровому освітньому середовищі (спираючись на досвід власної виховної роботи педагогів) (практичне заняття). Орієнтовні питання у ході дискусії: 1. Що таке булінг і кібербулінг? 2. Наскільки важливою в освітньому процесі є проблема запобігання і подолання булінгу? 3. Які причини булінгу і кібербулінгу є, на Вашу думку, найбільш суттєвими? 4. Які способи запобігання і подолання булінгу і кібербулінгу є результативними? 5. Хто має нести більшу відповідальність за вияви булінгу серед дітей і учнівської молоді – заклад освіти чи сім'я? 6. Чи розширилися Ваші знання про проблему запобігання і подолання булінгу і кібербулінгу після занять?

Запропонована програма має посприяти створенню відповідних умов, використанню ефективних механізмів для попередження і подолання булінгу в цифровому освітньому середовищі.

Висновки. Огляд підходів до запобігання і протидії булінгу та кібербулінгу в середовищі дітей та учнівської молоді приводить до висновку, що педагогічні зусилля слід спрямувати, насамперед, на створення умов для безпеки життєдіяльності учнів в закладах освіти, що передбачає встановлення чітких правил поведінки, відповідну реакцію на вияви булінгу та кібербулінгу, навчання учнів культури поведінки в цифровому освітньому середовищі, осмислення ними ризиків і загроз діяльності в цифровому просторі. Надзвичайно важливими є створення в закладах освіти позитивного психологічного клімату, підтримки дітей, які зазнали булінгу і кібербулінгу, або можуть зазнати їх в майбутньому, навчання всіх дітей соціально-емоційних навичок, зокрема життєвої стійкості, емпатії, відповідальності. Необхідною є належна співпраця педагогів з батьками, допомога сім'ї у встановленні позитивних батьківсько-дитячих взаємин. Слід наголосити, що ефективність програм, що застосовуються для запобігання і протидії булінгу, насамперед залежить від того, наскільки вони є комплексними та орієнтовані на учнів, школи, родину та громаду.

Подальші дослідження будуть спрямовані на з'ясування рівнів та чинників готовності педагогів закладів освіти до запобігання і подолання булінгу, зокрема булінгу в цифровому освітньому середовищі.

Література:

1. 219 випадків булінгу у школах зафіксовано у 2024 році. *Опендатабот*. 19 грудня 2024. URL: <https://opendatabot.ua/analytics/bullying-in-schools>
2. Гончар Л. Проблеми професійної компетентності педагогів із запобігання й подолання булінгу серед підлітків. *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді*: зб. наук. праць. Вип. 28. Кн. 1. 2024. С. 95-103. DOI: <https://doi.org/10.32405/2308-3778-2024-28-1-95-102>

3. Федорченко Т. Запобігання булінгу серед школярів у закладах загальної середньої освіти як педагогічна проблема. *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді*. 2023. Вип. 27. Кн.2. С.253-267. DOI: <https://doi.org/10.32405/2308-3778-2023-27-2-253-267>

4. Шахрай В. Запобігання булінгу в цифровому освітньому середовищі: стан і способи вдосконалення. *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді*: зб. наук. праць. Вип. 28. Кн. 2. 2024. С. 245-259. DOI: <https://doi.org/10.32405/2308-3778-2024-28-2-245-259>

5. Як реагувати на булінг: законодавче роз'яснення від МОН. *НУШ*. 4 січня 2024. URL: <https://nus.org.ua/news/yak-reaguvaty-na-buling-zakonodavche-roz-yasnennya-vid-mon/>

6. Doğan A., Keser, E., Şen, Z., Yanagida, T., Gradinger, P., Strohmeier, D. Evidence Based Bullying Prevention in Turkey: Implementation of the ViSC Social Competence Program. *International Journal of Developmental Science*. 2017. №11(3-4). P. 93-108. <https://doi.org/10.3233/DEV-170223>

7. Gaffney H., Farrington, D. P., Ttofi, M. M. Examining the Effectiveness of School-Bullying Intervention Programs Globally: a Meta-analysis. *International Journal of Bullying Prevention*. 2019. № 1. P. 14–31. <https://doi.org/10.1007/s42380-019-0007-4>

8. Gradinger P., Yanagida T., Strohmeier D., Spiel, C. Prevention of cyberbullying and cyber victimization: evaluation of the ViSC Social Competence program. *Journal of School Violence*. 2015. №14(1). P. 87–110. <https://doi.org/10.1080/15388220.2014.96323>

9. Haataja A. Implementing the KiVa antibullying Program : what does it take? Thesis. Turku: University of Turku. 2016. 62 p. URL: <http://urn.fi/URN:ISBN:978-951-29-6553-3>

10. Hinduja S., Patchin, J. W. Cyberbullying Identification, Prevention, and Response. Cyberbullying Research Center (cyberbullying.org). 2021. 9 p. URL: <https://cyberbullying.org/Cyberbullying-Identification-Prevention-Response-2021.pdf>

11. Menesini E., Nocentini A., Palladino, B. E. Empowering Students Against Bullying and Cyberbullying: Evaluation of an Italian Peer-led Model. *International Journal of Conflict and Violence*. 2012. № 6(2). P. 313–320. <https://doi.org/10.4119/ijcv-2922>

12. Olweus D., Limber, S. Bullying in school: evaluation and dissemination of the Olweus Bullying Prevention Program. *American Journal of Orthopsychiatry*. 2010. № 80(1). P. 124–134. <https://doi.org/10.1111/j.1939-0025.2010.01015.x>

13. Ortega-Ruiz R., Del Rey, R., Casas, J. A. Knowing, building and living together on internet and social networks: The ConRed cyberbullying prevention program. *International Journal of Conflict and Violence (IJCV)*, 2012. №6(2). P. 302-312.

14. Salmivalli C., Laninga-Wijnen L., Malamut S. T., Garandeau, C. F. Bullying prevention in adolescence: Solutions and new challenges from the past decade. *Journal of research on adolescence*, 2021. №31(4). P. 1023-1046. DOI: 10.1111/jora.12688

References:

1. 219 випадків булінгу у школах зафіксовано у 2024 році [219 cases of bullying in schools were recorded in 2024]. (2024). *Opendatabot*. URL: <https://opendatabot.ua/analytics/bulling-in-schools> [in Ukrainian].

2. Honchar L. (2024). Problemy profesiinoi kompetentnosti pedahohiv iz zapobihannia y podolannia bulinhu sered pidlitkiv [To the problem of teachers' professional competence in preventing and overcoming bullying among teenagers in the digital educational environment]. *Teoretyko-metodychni problemy vykhovannia ditei ta uchnivskoi molodi – Theoretical and Methodical Problems of Children and Youth Education*, 28(1), 95-102. [in Ukrainian].

3. Fedorchenko, T. (2023). Zapobihannia bulinhu sered shkoliariv u zakladakh zahalnoi serednoi osvity yak pedahohichna problema [Bullying prevention among school students in institutions of general secondary education as a pedagogical problem]. *Teoretyko-metodychni problemy vykhovannia ditei ta uchnivskoi molodi – Theoretical and Methodical Problems of Children and Youth Education*, 27(2), 253-267. DOI: <https://doi.org/10.32405/2308-3778-2023-27-2-253-267> [in Ukrainian].

4. Shakhrai, V. (2024). Zapobihannia bulinhu v tsyfrovomu osvitnomu seredovyschi: stan i sposoby vdoshkonalennia [Bullying prevention in the digital educational environment: status and ways to improve]. *Teoretyko-metodychni problemy vykhovannia ditei ta uchnivskoi molodi – Theoretical and Methodical Problems of Children and Youth Education*, 28(2), 245-259. DOI: <https://doi.org/10.32405/2308-3778-2024-28-2-245-259> [in Ukrainian].

5. Yak reahuvaty na bulinh: zakonodavche roziasnennia vid MON [How to respond to bullying: legislative clarification from the Ministry of Education and Culture]. (2024). *NUSH*. URL: <https://nus.org.ua/news/yak-reaguvaty-na-buling-zakonodavche-roz-yasnennya-vid-mon/> [in Ukrainian].

6. Doğan, A., Keser, E., Şen, Z., Yanagida, T., Grading, P., & Strohmeier, D. (2017). Evidence Based Bullying Prevention in Turkey: Implementation of the ViSC Social Competence Program. *International Journal of Developmental Science*, 11(3-4), 93-108. <https://doi.org/10.3233/DEV-170223> [in English].

7. Gaffney, H., Farrington, D. P., & Ttofi, M. M. (2019). Examining the Effectiveness of School-Bullying Intervention Programs Globally: a Meta-analysis. *International Journal of Bullying Prevention*, 1, 14–31. <https://doi.org/10.1007/s42380-019-0007-4> [in English].

8. Grading, P., Yanagida, T., Strohmeier, D., & Spiel, C. (2015). Prevention of cyberbullying and cyber victimization: evaluation of the ViSC Social Competence program. *Journal of School Violence*, 14(1), 87–110. <https://doi.org/10.1080/15388220.2014.96323>. [in English].

9. Haataja, A. (2016). Implementing the KiVa antibullying Program : what does it take? Thesis. Turku: University of Turku. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-951-29-6553-3> [in English].

10. Hinduja, S., & Patchin, J. W. (2021). Cyberbullying Identification, Prevention, and Response. Cyberbullying Research Center (cyberbullying.org). URL: <https://cyberbullying.org/Cyberbullying-Identification-Prevention-Response-2021.pdf> [in English].

11. Menesini, E., Nocentini, A., & Palladino, B. E. (2012). Empowering Students Against Bullying and Cyberbullying: Evaluation of an Italian Peer-led Model. *International Journal of Conflict and Violence*, 6(2), 313–320. <https://doi.org/10.4119/ijcv-2922> [in English].

12. Olweus, D., & Limber, S. (2010). Bullying in school: evaluation and dissemination of the Olweus Bullying Prevention Program. *American Journal of Orthopsychiatry*, 80(1), 124–134. <https://doi.org/10.1111/j.1939-0025.2010.01015.x>. [in English].

13. Ortega-Ruiz, R., Del Rey, R., & Casas, J. A. (2012). Knowing, building and living together on internet and social networks: The ConRed cyberbullying prevention program. *International Journal of Conflict and Violence (IJCV)*, 6(2), 302-312. [in English].

14. Salmivalli, C., Laninga-Wijnen, L., Malamut, S. T., & Garandeau, C. F. (2021). Bullying prevention in adolescence: Solutions and new challenges from the past decade. *Journal of research on adolescence*, 31(4), 1023-1046. DOI: 10.1111/jora.12688 [in English].